

УДК 811.161.2'367.2:81'38

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Дядюра Г. М.

Черкаський державний технологічний університет

Кухарева-Рожко В. І.

Черкаський державний технологічний університет

У статті висвітлено сучасні наукові погляди на номінативні речення як різновид односкладних; ґрунтовно проаналізовано когнітивно-комунікативні функції номінативних синтаксичних конструкцій загалом та в науково-технічних текстах зокрема.

Ключові слова: науково-технічний текст, односкладні речення, номінативні речення, науковий стиль, наукова мова, комунікативна роль.

Дядюра Г. М., Кухарева-Рожко В. І. Когнітивно-комунікативные функции номинативных предложений в научно-технической литературе. В статье рассмотрены современные научные взгляды на номинативные предложения как разновидность односоставных; тщательно проанализированы когнитивно-коммуникативные функции номинативных синтаксических конструкций в целом и в научно-технических текстах в частности.

Ключевые слова: научно-технический текст, односоставные предложения, номинативные предложения, научный стиль, научная речь, коммуникативная роль.

Diadiura H. M., Kukhareva-Rozhko V. I. Cognitive and communicative functions of nominative sentences in scientific and technical texts. The whole complex of the sentences which are determined by the most communicative loading during scientists' communication is analyzed on the basis of a wide factual material. A specific character of monosyllabic nominative constructions is determined. Modern scientific views of linguists according to the monosyllabic nominative sentences are presented. The syntactic organization of scientific texts is subordinated to the communicative purpose of a science. The proper use of monosyllabic sentences plays an important role. Some communicative and cognitive functions of the nominative syntactic constructions are cleared up. A special attention is paid to the analysis of monosyllabic nominative sentences in the scientific and technical texts.

It is discovered that the functions of nominative sentences in a scientific style correspond to its qualitative specificity – logic and consistency of presentation.

Qualitative and quantitative functioning of monosyllabic sentences shows that these constructions perform a number of important communicative functions which optimize communication in the scientific sphere providing realization of the cognitive function.

It is proved that monosyllabic sentences play an important role in the perception of a scientific text. These structures analyze the process of information perception and manage it. Monosyllabic constructions also provide a visual presentation and thus an adequate perception of information.

Communicative function provides the realization of a main function of the scientific sphere – cognitive. Monosyllabic sentences increase the informativeness of the text and formalize a big amount of additional statements which form the scientific picture of the world.

Monosyllabic sentences help to form scientifically based ideas about the world around us and develop an adequate system of scientific knowledge.

Key words: scientific and technical text, monosyllabic sentences, nominative sentences, scientific style, scientific language, communicative role.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Незважаючи на тривалу історію дослідження односкладних номінативних конструкцій, на сьогодні немає єдиної загально-прийнятої класифікації їх. Номінативні речення мають потужний комунікативно-прагматичний потенціал, тому постійно перебувають у центрі уваги науковців. Цей характерний для української мови феномен специфічно виявляє себе в різних сферах. Зокрема, як виразна ознака наукового викладу, вони виконують особливу функцію – максимально об'єктивно (без вказівки на суб'єкт) відображають навколишню дійсність, що відповідає

основним комунікативним завданням наукового стилю в цілому – об'єктивно відобразити наукову картину світу.

Дослідження різних аспектів функціонування односкладних речень у наукових текстах сприяє вдосконаленню самого наукового стилю. Синтаксична організація наукових текстів підпорядкована комунікативному призначенню науки. Фіксуєчи й передаючи результат пізнання – наукове знання, мовні засоби різних рівнів, зокрема й синтаксичного, мають забезпечувати адекватне відображення наукової картини світу. Належне застосування односкладних речень, серед усього й номінативних, віді-

грає в цьому надзвичайну роль. А вивчення різних підходів до аналізу їх – одне з актуальних завдань сучасного синтаксису.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні в українській лінгвістиці виконано низку вагомих наукових студій, що презентують різні аспекти вивчення односкладних конструкцій. Ідеї семантики та граматичних особливостей їх висвітлено у працях І. Вихованця, В. Русанівського, К. Городенської [2]; М. Кожині [5], О. Митрофанові [8]. Значну увагу односкладним, або одноядерним, реченням приділено в навчальному посібнику «Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання» [13]. Реченнєві конструкції з головним компонентом, вираженим називним відмінком іменника, проаналізували В. Мороз [9], І. Сушинська [14], Н. Мартянова [7] та ін. У монографії Л. Коваль досліджено кореляції формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів головного компонента односкладних речень [4]. Незважаючи на численні дослідження односкладних номінативних речень на різних мовних рівнях, актуальним є вивчення цих синтаксичних конструкцій із комунікативного погляду, зокрема на матеріалі науково-технічної літератури.

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої статті – проаналізувати когнітивно-комунікативні функції номінативних односкладних речень на матеріалі українських науково-технічних текстів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: виявити сукупність односкладних речень у текстах з фізики, математики, машинобудування, інформатики, будівництва тощо; висвітлити сучасні погляди науковців стосовно односкладних номінативних речень; проаналізувати когнітивно-комунікативні функції номінативних речень на матеріалі українських науково-технічних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській лінгвістиці довгий час точилася дискусія, чи належать до номінативних речень різноманітні назви, написи, заголовки. У наукових текстах номінативні речення – це конструкції, які використовуються лише у функції заголовків [1; 8; 6; 12]. А. Васильєва зазначає, що в науковому стилі не вживаються власне номінативні речення з імпліцитним присудком буття-становлення (наприклад: *Зима. Тиша*). Тут уживається лише номінативний заголовок, який функціонально не має замкненості в собі, а виступає у своєрідній функції суб'єкта, щодо якого предикатом слугує сам текст. Тому до заголовка тут і ставиться вимога об'єктивного згорнутого відображення сутності змісту тексту – визначення його основної теми або проблеми. Не вживаються також підтекстові заголовки, заголовки-заклики, іронічні заголовки та інші, що виражають суб'єктивно-оцінну експресію [1, 167].

М. Сенкевич зауважує, що заголовки наукової, особливо науково-технічної літератури, повинні відповідати певним вимогам: у плані змісту – високій інформативності, а в плані вираження – точності, чіткості й стислості викладу [12, 179].

Автори посібника «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» зазначають, що лише в останній час встановлено, що такі назви використовуються й для вказування на наявні предмети. Вони не можуть бути визнані реченнями, бо тільки вказують на предмети і мають незмінну форму. Це вказівні комунікати – назви та заголовки [2, 290].

М. Кожина, яка досліджує функціональні особливості наукового стилю, теж вважає, що заголовки не належать до розряду номінативних речень, оскільки вони нездатні до самостійного функціонування в тексті. Вона вказує на те, що в наукових текстах усіх часів використовується один різновид номінативних речень – із вказівним значенням. За допомогою цих конструкцій автор звертає увагу читача на досліджувані явища та на результати дослідження [5, 98]. Отже, номінативні речення реалізують діалогічність наукового стилю й близькі до конструкцій зв'язку. У таких реченнях використовуються вказівні частки *це, ось*. Наприклад: «**Це** рівняння так званих вимушених коливань» (ФС, 90); «**Ось** приклади задач цього типу» (ФС, 108); «**Це** приклади дії відповідно магнітних та електричних сил, відмінних від сил гравітації» (ФС, 6). Якщо ж вказівної частки немає, то її мають на увазі. Наприклад: «(**Це**) Другий випадок» (ТАК, 332); «(**Ось**) Це два окремі випадки стійкої і нестійкої розімкнутої систем» (ТАК, 172).

Комунікативний потенціал заголовків полягає в тому, що вони організують процес сприймання тексту реципієнтом. Щоб читач міг правильно зрозуміти автора, у тексті мають бути своєрідні «підказки», які допомагають розмежувати основну й другорядну інформацію. Розміщення основної інформації в «сильних» позиціях тексту відповідає психології сприймання писемного твору.

Окреслюючи механізм сприймання, зазначимо насамперед, що, читаючи текст, реципієнт не чекає закінчення висловлення, щоб зрозуміти, про що в ньому йдеться. Він видобуває зміст, робить умовиводи та поміщає їх у модель світу, тобто здійснює передбачення раніше, ніж текст закінчиться. Контекстне очікування, гіпотеза, яку вибудовує читач на початку сприймання твору, передусім впливає на розуміння подальшого викладу. Тому автор повинен допомогти читачеві зробити правильні припущення щодо змісту твору. Для цього варто інформацію, яка має найбільш істотне значення для розуміння певної теми (до неї належать: визначення наукових понять, формулювання законів, правил; перелік принципів; основні думки автора, його висновки; класифікація явищ, фактів тощо), розмістити в так званих «сильних позиціях» тексту, до яких належать, зокрема, заголовки.

У наукових текстах автор намагається уточнити свою думку, висловити її кілька разів у різних варіантах, повернутися до щойно сказаного, конкретизувати в подальших фразах зміст попередніх. У свідомості читачів має сформуватися зміст, адекватний авторському задумові. Тому треба стежити, щоб читач легко виокремлював основне повідомлення (те, заради чого написано текст). Про нього варто заявити вже в заголовку. Заголовок, вступ, початок

тексту, кінцівка – ці структурні елементи мають бути зв'язаними з основним повідомленням за допомогою синонімічних ключових фраз.

Заголовки різних рівнів є опорою для читача в розумінні змісту. Вони передають зміст тексту в компресованій, згорнутій формі та (на основі механізму розгортання) дають змогу читачеві спрогнозувати зміст повідомлення. Основні функції заголовків такі: інформативна, яка полягає в прямому і безпосередньому інформуванні читача; експресивна, мета якої – зацікавити та зацікавити читача; актуалізувальна, що передбачає «увімкнення» мислення читача, викликання певних асоціацій [11, 193–195]. Зрозуміло, що в науковому тексті, зазвичай, заголовки виконують інформативну функцію. Для цього їх оформлюють за допомогою номінативних речень, напр.: «Ефект Штарка для атома водню» (ОКМ, с. 190); «Сили Ван-дер-Ваальса. Резонансна взаємодія між атомами» (ОКМ, с. 255); «Явище резонансу в колах несиноїдного струму» (ОКМ, 201).

Ще однією комунікативною, а точніше пізнавально-комунікативною, функцією заголовків у науковому викладі матеріалу є відображення логічних відношень між складниками відображуваного об'єкта предмета чи явища, тобто співвідношення між елементами наукового знання. У наукових текстах основна тема оперта на «опорні смислові вузли» тексту, які формують «логіко-фактологічний ланцюжок». Інформація, що міститься в окремих ланках цього ланцюжка, як правило, стосується основної ідеї повідомлення, тобто становить предикацію першого порядку. Допоміжна інформація (аргументи, ілюстрації, оцінки і под.) передається через предикації другого (третього тощо) порядку – введенням побічних тем [11, 148–158].

Науковий текст принципово відрізняється від текстів інших стилів тією ознакою, що орієнтує реципієнтів або на змістово-фактуальну, або на змістово-концептуальну інформацію [3, 26–40]. Логіка розгортання тексту (логіка викладу повідомлення) та логіка семантико-смислової структури повідомлення (ієрархія складових частин повідомлення) максимально наближені одна до одної.

Розглядаючи під таким кутом науковий текст, Н. Непійвода показує, як структурно-змістова схема тексту відображає ієрархію складників одного з фізичних понять [10, 240–241].

У науковому тексті номінативні речення, які є компонентами заголовкового комплексу, побудовані на ключових словах [10, 202–209]. Логічна ієрархія ключових елементів змісту відображена в кількох моделях заголовків, що їх переважно використовують у сучасній науково-технічній літературі, зокрема:

1. Номінативне речення складається з одного слова найвищого ступеня узагальненості, напр.: *Інформатика* (ІН). Трапляються випадки поєднання двох заголовків (а, відповідно, двох номінативних

речень) в одному семантичному просторі: *Фізика. Астрономія* (ФА); *Електротехніка, електроніка та мікропроцесорна техніка* (ЕМТ).

2. Номінативне речення містить семантичні конкретизатори – прикметники чи іменники з прийменниками, напр.: *Залізобетонні конструкції* (ЗК); *Конструкції з дерева і пластмас* (КДП).

3. Семантичним центром номінативного речення у функції заголовка може слугувати лексема з узагальненим атрибутивним значенням, напр.: *Точність засобів вимірювань* (ТЗВ).

4. Віддієслівні іменники в складі номінативних речень надають конструкції потенційної процесуальності, напр.: *Застосування електронного процесора EXCEL для розв'язування інженерних і економічних задач* (ЗЕП).

5. Номінативні речення оформлені поєднанням заголовків із підзаголовками. Підзаголовки виконують функцію семантичних конкретизаторів, напр.: *Вища математика: основні означення, приклади і задачі* (ВД); *Теоретична електротехніка: Лінійні кола* (ТЕЛК). Прагнення авторів максимально відобразити складники описуваної галузі знання може призводити до надмірної конкретизації, а отже, інформаційної надлишковості: *Лазерна техніка у формних процесах поліграфічного виробництва* (ЛПТ).

6. Комунікативним спрямуванням відзначаються назви, до складу яких входять родові поняття, напр.: *Фізичний словник* (ФС); *Довідник для курсового та дипломного проектування* (ДКП); *Лекції з квантової статистики* (ЛКС).

7. Конкретизатори, які містять указівку на обсяг та аспект науки, налаштовують потенційного реципієнта на певний різновид інтелектуальної діяльності, а отже, виконують комунікативну функцію, напр.: *Основи квантової механіки* (ОКМ); *Основи фізики* (ОФ); *Теорія автоматичного керування* (ТАК).

8. Експлікація кола потенційних читачів у номінативному реченні – назві наукового твору – реалізує комунікативний потенціал аналізованих конструкцій, напр.: *Шкільний астрономічний довідник* (ШАД); *Збірник задач з математики для вступників до ВНЗ* (ЗМ).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, аналіз досліджуваного матеріалу засвідчує, що функції номінативних речень у науковому стилі відповідають його якісній специфіці – підкресленій логічності та зв'язності викладу. Вони містять імпліцитне налаштування автора на постійне залучення читацької уваги до викладеного. Номінативні речення виконують також когнітивно-комунікативну функцію – допомагають реципієнтам сформувати адекватну до реальної дійсності систему наукового знання. Перспективу наукових пошуків убачаємо в дослідженні комунікативного потенціалу односкладних речень у наукових текстах та вивченні специфіки комунікативної організації цих синтаксичних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильева А. Н. Курс лекцій по стилістиці російського язика. Научний стиль речі / А. Н. Васильева. – М. : Русский язык, 1976. – 189 с.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 218 с.

3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
4. Коваль Л. М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові : [монографія] / Л. М. Коваль. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 316 с.
5. Кожина М. Н. Очерки истории научного стиля русского литературного языка XVIII–XX вв. : В 3 т. / [под ред. М. Н. Кожинной]. – Пермь : ПГУ, 1994. – Т. 1 : Развитие научного стиля в аспекте функционирования языковых единиц различных уровней. – Ч. 2. Синтаксис. – 156 с.
6. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 149 с.
7. Мартыанова Н. Г. Функціональні особливості номінативних односкладних речень / Н. Г. Мартыанова // Вісник Донецького інституту соціальної освіти. Філологія. Журналістика : [зб. наук. праць]. – 2009. – № 5. – Т. V. – С. 38–42.
8. Митрофанова О. Д. Отглагольные имена существительные в научных текстах (к вопросу о «номинативном» характере научного стиля) / О. Д. Митрофанова // НДВШ. Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 54–65.
9. Мороз В. Я. Називний уявлення і граматична категорія в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Я. Мороз. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.
10. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 303 с.
11. Різун В. В. Моделювання і технологія редакторських систем / В. В. Різун. – К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1995. – 200 с.
12. Сенкевич М. П. Стилистика научной речи и литературное редактирование научных произведений / М. П. Сенкевич. – М. : Высшая шк., 1984. – 319 с.
13. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
14. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Сушинська. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- ВД – Вища математика : основні означення, приклади і задачі : [навч. посібник : у двох книгах]. Книга 2 / І. П. Васильченко, В. Я. Данилов, А. І. Лобанів, Є. Ю. Таран. – 2-ге вид., зі змінами. – К. : Либідь, 1994. – 280 с.
- ДКП – Довідник для курсового та дипломного проектування «Термінологія та одиниці вимірів у технічних дисциплінах» / укл. Л. Д. Мисник. – Черкаси : ЧПТІ, 2000. – 40 с.
- ЕМТ – Будіщев М. С. Електротехніка, електроніка та мікропроцесорна техніка : [підручник] / М. С. Будіщев. – Львів : Афіша, 2001. – 424 с.
- ЗЕП – Застосування електронного процесора EXCEL для розв'язування інженерних і економічних задач для студ. спец. 7.050104 «Фінанси», 7.050106 «Облік і аудит», 7.050107 «Економіка підприємств», 7.050201 «Менеджмент організацій» усіх форм навчання / укл. Г. Т. Олійник, О. М. Донець, І. В. Степанушко. – Черкаси : ЧПТІ, 2000. – 44 с.
- ЗК – Залізобетонні конструкції : [підручник] / А. Я. Барашков, Л. М. Будникова, Л. В. Кузнецов та ін.; за ред. А. Я. Барашкова. – К. : Вища шк., 1995. – 591 с.
- ЗМ – Збірник задач з математики для вступників до ВТУЗів / В. К. Єгерів, В. В. Зайцев, Б. А. Кордемський та ін.; за ред. М. І. Сканаві. – 3-тє вид. – К. : Вища шк., 1996. – 445 с.
- ІН – Верлань А. Ф. Інформатика : [підручн. для учнів 10–11 класів загальноосв. серед. шк.] / А. Ф. Верлань, Н. В. Апатова. – К. : Квазар-Мікро, 1998. – 200 с.
- КДП – Клименко В. З. Конструкції з дерева і пластмас : [підручник] / В. З. Клименко. – К. : Вища шк., 2000. – 304 с.
- ЛКС – Боголюбов М. М. Лекції з квантової статистики. Питання статистичної механіки квантових систем / М. М. Боголюбов. – К. : Рад. шк., 1949. – 227 с.
- ЛТ – Ярема С. М. Лазерна техніка у формних процесах поліграфічного виробництва : [навч. посіб.] / С. М. Ярема. – К. : НМКВО, 1993. – 100 с.
- ОФ – Садовий А. І. Основи фізики : [навч. посіб.] / А. І. Садовий, Ю. Г. Лега. – К. : Наук. думка, 2001. – 415 с.
- ТАК – Попович М. Г. Теорія автоматичного керування : [підручник] / М. Г. Попович, О. В. Ковальчук. – К. : Либідь, 1997. – 544 с.
- ТЕЛК – Перхач В. С. Теоретична електротехніка : Лінійні кола : [підручник] / В. С. Перхач. – К. : Вища шк., 1992. – 439 с.
- ТЗВ – Полішко С. П. Точність засобів вимірювань : [навч. посіб.] / С. П. Полішко, О. Д. Трубенюк. – К. : Вища шк., 1992. – 173 с.
- ФА – Бугайов О. І. Фізика. Астрономія : [пробн. підручник для 8 кл. серед. школи / за ред. проф. О. І. Бугайова]. – К. : Освіта, 1996. – 367 с.
- ФС – Біленко І. І. Фізичний словник / І. І. Біленко. – К. : Вища шк., 1993. – 319 с.
- ШАД – Климишин І. А. Шкільний астрономічний довідник : [кн. для вчителя] / І. А. Климишин, В. В. Тельнюк-Адамчук. – К. : Рад. шк., 1990. – 287 с.